

УДК 657.1:336.717.6 (477) (043.3)

Наталія ГАЛУШКА

ВЕКСЕЛЬ В ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Резюме. Розглянуто теоретичні аспекти вексельних операцій на українських підприємствах в умовах фінансово-економічної дестабілізації економіки. Вказано сучасні проблеми використання векселів в обліково-аналітичній практиці. Визначено основні ознаки векселів та запропоновано їх класифікацію відповідно до цілей обліку й аудиту. Розроблено класифікацію вексельних операцій.

Ключові слова: ринкова економіка, фінансова криза, дестабілізація економіки, вексельні відносини, вексель, вексельні операції.

Natalia HALUSHKA

BILL OF EXCHANGE IN ACCOUNTING AND ANALYTICAL PRACTICE

Summary. Different forms and mechanisms of payment discipline in global and domestic practices in order to recover payments relationships are considered. Payment by bill of exchange is one of these forms which are of great importance in a lack of cash, credit and investment resources. Bill of exchange is an important alternative source of investment and in some cases it becomes a mean of commercial (trade) credits in addition to realized payment transactions.

The article deals with theoretical aspects of bill of exchange transactions at the Ukrainian enterprises under financial and economic instability. The main features of the bills of exchange are identified by the author and their classification due to the purposes of accounting and auditing is proposed. The classification of bill of exchange transactions is developed. The bill of exchange has many positive features. They are as follows: it increases the amount of working capital and improves payments discipline, natural reduction of overdue debts by redemption of counterclaims, promotes activation of legal processes and executive system of debt collection, acceleration of the accounts receivable and accounts payable turnover and capital movement. The mentioned features undoubtedly have a positive impact on the development of the country. However bill of exchange still remains a new and understudied financial instrument which is one of the reasons of some problems in stock market and at particular enterprises. It mainly concerns the accounting and auditing of bill of exchange operations.

The issue of bills of exchange accounting in Ukraine is still not legally resolved. Legal and regulatory framework of these transactions accounting remains underdeveloped. This results in contradictions and inconsistencies in the system of bills of exchange accounting. These factors determine the need for their further study and improvement.

Key world: market economy, financial crisis, economic instability, bill of exchange relations, bill of exchange, bill of exchange transactions.

Постановка проблеми. З метою поживлення розрахункових взаємовідносин, дотримання платіжної дисципліни у світовій та вітчизняній практиці використовуються різні форми і механізми здійснення розрахунків. Однією з таких форм, яка набуває особливого значення в умовах дефіциту грошових коштів, кредитних та інвестиційних ресурсів, є розрахунки за допомогою векселів.

Крім виконання функції зі здійснення кредитно-розрахункових операцій, вексель є важливим альтернативним джерелом залучення інвестицій. В окремих випадках він стає засобом комерційного (товарного) кредитування.

Загалом, вексель має ще й багато інших позитивних чинників: сприяє збільшенню обігових коштів та покращенню платіжної дисципліни, природному зниженню обсягів відтермінованих заборгованості шляхом погашення зустрічних вимог, активізації юридичних процесів та виконавчої системи зі стягнення заборгованості, прискоренню оборотності дебіторсько-кредиторської заборгованості та руху капіталу, що, без сумніву, позитивно впливатиме на розвиток країни в цілому.

Проте вексель і надалі залишається новим та недостатньо вивченим фінансовим інструментом, що є однією з причин виникнення ряду проблем як на фондовому ринку, так і на окремому підприємстві. Насамперед, це стосується питань бухгалтерського обліку та аудиту вексельних операцій.

Питання обліку векселів в Україні ще досі законодавчо не вирішено. Недостатньо розробленою залишається і нормативно-правова база обліку цих операцій, що призводить до суперечностей та неузгодженостей у системі їх обліку. Саме ці фактори й зумовлюють необхідність їх подальшого вивчення та удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти розвитку вексельного обігу широко і ґрунтовно висвітлюються в економічній літературі. Найбільш ґрунтовно проблеми вексельного обігу в Україні досліджено у працях Гуткевича С. [2], Демківського А. [3], Корінька М. [2], Мороза Ю. та інших фахівців, які пропонують механізми удосконалення вексельного законодавства з метою максимального розкриття властивостей векселя, завдяки яким він став першокласним фінансовим інструментом ринкової економіки. Значна частина питань, від успішного розв'язання яких залежить становлення вексельного обігу, стосується обліку вексельних операцій. Вагомий внесок у її вивчення здійснили М. Білуха, А. Герасимович, В. Завгородній, С. Мошенський, Т. Рудненко, В. Сопко, В. Шевчук та інші, які досліджували проблеми обліку вексельних операцій як складову близьких їм за змістом розрахункових операцій.

Не зважаючи на значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, залишається багато питань, які є дискусійними і вимагають подальших досліджень та глибокого вивчення.

Метою статті є розгляд особливостей вексельних операцій в обліково-аналітичній практиці вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні переважна більшість українських підприємств, працюючи в нестабільному суспільно-політичному та економічному середовищі, в умовах складних інфляційних процесів, зумовлених кризовими явищами розвитку економіки, переживають глибокий спад виробництва і знаходяться в критичному стані. Використання вексельної форми розрахунків на підприємствах здатне зіграти винятково важливу роль у їх подальшій діяльності.

Незважаючи на те, що проблематику вексельних розрахунків досліджувало багато вчених-економістів упродовж тривалого часу, єдиної точки зору щодо сутності поняття «вексель» поки-що не існує. Це зумовлено складністю вексельних відносин та відсутністю в чинному законодавстві України чіткого визначення даного поняття.

Зарубіжні науковці розглядають вексель як документ, який засвідчує заборгованість боржника перед кредитором. На думку Батлера Б., вексель – безумовний наказ у письмовій формі, який адресований однією особою (трасантом) іншій особі (трасату), підписаний особою, яка його видала, та вимагає від трасата сплатити після пред'явлення в установленій або належній визначенню день конкретну суму грошей певній особі (отримувачу платежу) чи пред'явнику векселя [9, с. 46]. Доунс Д. та Гурман Ж. трактують вексель як документ, який є доказом боржника перед кредитором [4, с. 42 – 43].

Вітчизняні ж вчені-економісти розглядають вексель суто як боргове зобов'язання. Дегтярова О.І. під векселем розуміє письмове боргове зобов'язання, складене у встановленій законом формі й надає його володільцю безумовне право вимагати при настанні вказаного у векселі строку з особи, яка видала чи акцептувала зобов'язання, сплатити обумовлену в ньому суму [8, с. 20 – 21]. На думку Демківського В.А., вексель – встановленого зразка абстрактний письмово оформлений борговий документ, за яким одна сторона угоди зобов'язується заплатити іншій певну суму грошей у визначений термін [3, с. 15].

Такі автори, як Барвенко С.Н., Яроцький В.Л. розглядають вексель як цінний папір, який регулює відносини векселезобов'язаних осіб, являє собою безумовне, абстрактне, виражене у встановленій формі одностороннє зобов'язання сплатити певну грошову суму в термін векселедержателю чи його представнику і володіє особливою «вексельною строгістю» [1, с. 126]. Єргашев Х.Х. зазначає, що вексель – це цінний папір, що посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настанні терміну певну суму грошей векселедержателю [5, с. 62].

Згідно з Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання терміну платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [6].

Ми погоджуємось з думкою тих авторів, які розглядають вексель одночасно як цінний папір, і як боргове зобов'язання, і як засіб платежу. Адже таке розуміння векселя точніше розкриває природу даного поняття та його роль у ринкових умовах господарювання.

Враховуючи це, пропонуємо власне визначення: вексель – це унікальний фінансовий інструмент, який виконує роль боргового грошового документа, засобу розрахунку та цінного паперу, складений в установленій законодавством формі та зобов'язує особу, котра його видала (векселедавця), сплатити у визначений термін суму грошей за векселем його власнику (векселедержателю) чи пред'явнику векселя.

В економічній літературі та господарській практиці розрізняють простий та переказний вексель. Простий вексель (соло-вексель) – це вексель, що містить просте і нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця (боржника) сплатити певну суму векселедержателю (кредитору) [7, с. 77]. Таке зобов'язання за векселем надає його векселедержателю (власникові чи пред'явникові) безумовне право вимагати сплати зазначеної у векселі грошової суми з особи, яка його видала. Простий вексель є безумовним грошовим зобов'язанням, складеним у письмовій формі на бланку спеціального зразка з дотриманням затвердженої законом форми та переданим векселедержателю векселедавцем. Він являє собою, як правило, задокументоване вкладення кредитора в обігові кошти контрагента, відповідно до якого останній зобов'язується відшкодувати їх у визначений термін і на зазначених умовах інвесторів.

Переказний вексель (тратта) – це вексель, що має простий і нічим не обумовлений наказ векселедавця (трасанта) третій особі (трасату-платнику) сплатити певну суму отримувачу або за його наказом [7, с. 77]. У переказному векселі векселедавець виступає трасантом, пропонуючи здійснити платіж векселедержателю (ремітенту) третьою особою – трасатом. Трасат до моменту прийняття векселя до сплати (акцептування) не несе ніякої відповідальності за векселем. Лише акцептуючи вексель, він стає головним боржником за ним та одночасно гарантом забезпечення здійснення платежу.

Крім зазначених форм векселі класифікують за різними ознаками, а саме: за змістом укладеної угоди, способом здійснення платежу, ступенем фінансового забезпечення, терміном платежу, способом отримання доходу, терміну дії, ступенем гарантованості тощо. Детальну класифікацію векселів подано на рис. 1.

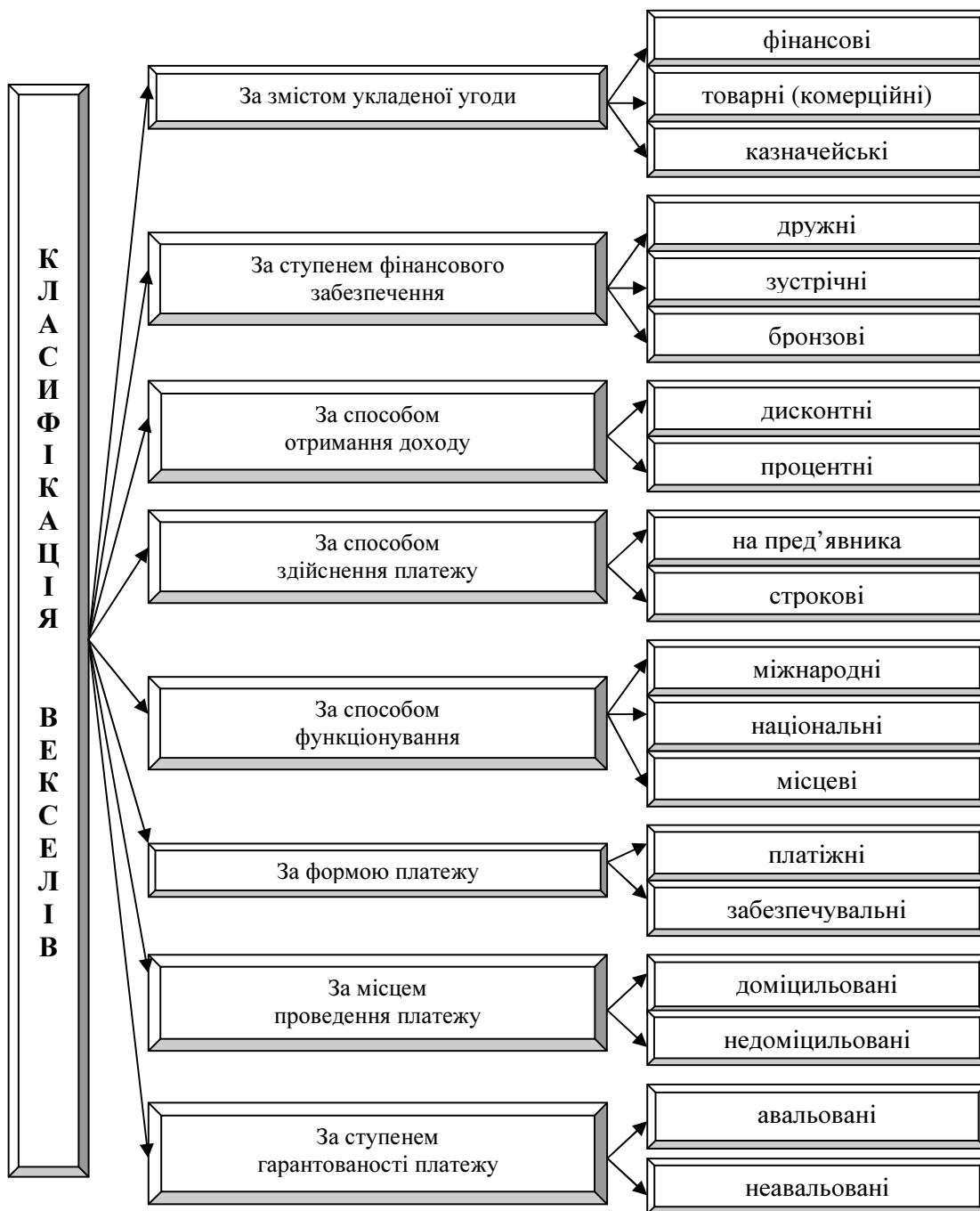
Зауважимо, що деякі автори, зокрема В.І. Павлов, І.І. Пилипенко, І.В. Кривов'язюк у структурі векселів виділяють першокласний вексель, вексель із певним терміном платежу, гарантійний, короткотерміновий та довготерміновий вексель тощо. Першокласний вексель – це особливо надійний вексель, який фактично не може бути не оплаченим. Вексель із певним терміном платежу – вексель із конкретно зазначеною датою платежу за ним. Гарантійний – це вексель, виданий для забезпечення комерційної угоди без наміру векселедержателя отримати від векселедавця зазначену у векселі суму [7, с. 78 – 80]. Короткотерміновий вексель – вексель, який видають на термін, що не перевищує, як правило, місяця. Довготерміновий – вексель, виданий, як правило, на термін більше місяця.

Із метою обліку виділяють видані та отримані векселі. Виданими називають векселі, в яких платником є позичальник. Такі векселі можна виписувати для здійснення розрахунку за отримані товари, зберігати в комерційному банку як заставу, використовувати як додаткове забезпечення за відтермінованими і непогашеними заборгованостями. Векселі для отримання платежу йменують ще отриманими або «чужими» векселями. Будь-який простий вексель для векселедержателя є отриманим. У «чужих» векселях позичальник виступає в ролі індосанта, який отримав вексель для розрахунку за отримані товари в кредит або ж як додаткове забезпечення для отримання позички.

Дослідження економічної сутності векселя та його класифікаційних ознак дало змогу встановити, що вексель – це грошовий капітал, який поєднує в процесі обігу одночасно дві властивості грошового капіталу: капітал-функцію (засіб платежу та засіб обігу) і капітал-власність (засіб капіталізації).

Перша ознака векселя як грошового капіталу-функції пов'язана з виконанням платіжно-розрахункової функції, де вексель набуває властивостей грошей і стає засобом платежу за фактично поставленим товаром, виконаними роботами, наданими послугами, а також з обіговою функцією, де вексель виступає засобом обігу, тобто посередником в обміні товарів і забезпечує їх обіг. Таким чином, до першої групи операцій, де вексель використовується як капітал-функція, відносяться операції, пов'язані з розрахунком за надані товари, роботи, послуги та інше майно (активи).

Друга ознака векселя як грошового капіталу-власності пов'язана з виконанням функції капіталізації, де вексель набуває властивостей товару і стає засобом приросту капіталу, тобто продається з метою отримання додаткового доходу. Ця властивість векселя-товару підтверджує наявність найбільш фетишистської форми грошового капіталу, де спроможність давати приріст капіталу протиставляється ознакам грошей. Це означає, що функція грошового капіталу – капіталізація, є фіктивною, бо тільки промисловий і торговий капітал дають реальну капіталізацію. До другої групи операцій, де вексель використовується як грошовий капітал-власність відносяться операції з нарахування відсотків за час обігу векселя, а також операції з його відчуження векселедержателем, що передбачають передавання прав власності на нього, тобто є предметом цивільно-правових угод (купівля-продаж, міна, дарування), а також операції з кредитування, які супроводжуються залученням грошових коштів проти векселів або під забезпечення векселями.

Рисунок 1. Класифікація векселів
Figure 1. The classification of bills of exchange

Враховуючи обидві властивості векселя в процесі обігу на ринку цінних паперів (грошовий капітал-функція та грошовий капітал-власність), виникає третя група операцій, пов'язаних з обслуговуванням вексельного обігу, а саме: гарантійні, комісійні та довірчі операції (рис. 2).

Рисунок 2. Класифікація вексельних операцій
Figure 2. The classification of bills of exchange transactions

Першу групу операцій із вексями становлять розрахункові операції – операції, що супроводжуються розрахунком за заборгованість підприємства векселем: операції з оформлення заборгованості вексями та операції з розрахунків із використанням раніше набутих векселів (вексельний платіж).

Операції з оформлення заборгованості вексями – операції між боржником (покупцем товарів, робіт, послуг) і кредитором (продавцем товарів, робіт, послуг) із заміни даного зобов'язання іншим власним зобов'язанням – вексельним. Або операції зі створення вексельного зобов'язання – видача (емісія, розміщення) векселя як боргових зобов'язань, тобто

операції з власними вексями, відповідно до яких платником у переказному чи векседавцем у простому векселі є підприємство або інша юридична особа. До них належать:

1. Операції з оформлення кредиторської заборгованості вексями:

а) акцептація переказних векселів підприємством, виданих на нього кредитором із метою обліку до терміну платежу (погашення) або для викупу;

б) видача простих векселів підприємством кредиторіві з метою обліку до терміну платежу (погашення) або для викупу.

2. Операції з оформлення дебіторської заборгованості вексями:

а) видача підприємством переказних векселів на свого боржника й акцептація векселів боржником;

б) видача підприємству простих векселів боржником підприємства з метою або утримання до терміну платежу (погашення), або продажу (викупу), або вексельного платежу на користь іншого кредитора.

Операції з розрахунків із використанням векселів (вексельний платіж) – операції між боржником (покупцем) і кредитором (продавцем) щодо погашення заборгованості за товари, роботи, послуги раніше набутих (створених, придбаних) боржником векселем. Або операції з передавання боржником (покупцем) векселя, що він утримував як векселедержатель в активі балансу як майно, або отримав від свого боржника, тобто створив або придбав у іншого кредитора-векселедержателя для погашення заборгованості за отримані товари, роботи, послуги. До них належать:

1. Операції з розрахунку вексями щодо погашення кредиторської заборгованості:

а) вексельний платіж підприємства на користь кредитора.

2. операції з розрахунку вексями щодо погашення дебіторської заборгованості:

а) вексельний платіж боржника на користь підприємства з метою або утримання до терміну платежу (погашення), або перепродажу, або вексельного платежу на користь іншого кредитора.

Розрахунки з використанням раніше набутих векселів належать як до першої групи операцій, так і до другої, де вексель не лише грошовий капітал-функція, а й грошовий капітал-власність, що відчужують шляхом передавання новому власникові як товар (майно, актив) за отримані товари, роботи, послуги.

До другої групи операцій відносять кредитні й торговельні операції. Кредитні операції – це операції, що супроводжуються залученням грошових коштів проти векселів або під забезпечення вексями, а саме:

а) врахування векселів;

б) отримання кредитів під заставу векселів.

Торговельні операції – це операції з вкладення або залучення грошових коштів під векселі за цивільно-правовими угодами, а саме:

а) купівля векселів;

б) продаж придбаних векселів;

в) обмін (міна) векселів на інші активи;

г) дарування векселів.

До третьої групи операцій належать гарантійні, комісійні та довірчі операції. Гарантійні операції – це операції, що супроводжуються взяттям підприємством зобов'язань платежу за вексями з умовою відкладання, тобто оплатити векселі за настання певних обставин і в обумовлений термін. До них належать:

а) авалювання векселів;

б) видача гарантій на забезпечення оплати векселів.

Комісійні та довірчі операції – це операції з надання доручення на здійснення торговцем цінних паперів або банком операцій із вексями і супровідними комерційними документами (якщо такі є) на підставі інструкцій з метою отримання платежу, передавання документів, оформлення торговельних операцій тощо. До них належать:

а) інкасування векселів;

б) оплата векселів, у яких банк виступає особливим платником (доміциліатом);

в) зберігання векселів (оригіналів, копій і примірників);

г) купівля, продаж і обмін векселів за дорученням клієнтів.

У процесі здійснення операцій з векселями важливим питанням є визнання доходів і витрат від здійснення таких операцій, оскільки в національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку ці питання не конкретизовані. Це пояснюється тим, що в міжнародній практиці вексель використовується як знаряддя комерційного кредиту. Визнати дохід (витрати) необхідно у випадку, коли за допомогою векселя здійснюється зарахування заборгованості й при цьому виникає різниця між зарахованою дебіторською і кредиторською заборгованістю. Крім того, підприємству слід визнати дохід (витрати) при здійсненні операцій з відсотковими векселями, а також при операціях з відчуження векселя його векселедержателем (купівля-продаж (у т.ч. врахування банком купівлі векселедавцем (трасат)), міни (у т.ч. вексельний платіж), дарування). В операціях з передачею (відчуженням) векселя по індосаменту першим векселедержателем дохід у розмірі номінальної вартості не визнається, а в усіх інших операціях відчуження наступними векселедержателями визнаються доходи і витрати як реалізовані фінансові інвестиції, що утримуються за справедливою вартістю.

Таким чином, вексель – це специфічний інструмент, який має в своїй основі двояку природу. З одного боку, це документ, який зобов'язує особу, котра його видала (векселедавця), сплатити у визначений термін суму грошей за векселем його власнику (векселедержателю) чи пред'явнику векселя, з іншого, – унікальний фінансовий інструмент, який виконує роль боргового грошового документа, засобу розрахунку та цінного паперу, що робить його одним з найбільш ліквідних інструментів фондового ринку.

Висновки. Використання вексельної форми розрахунків на українських підприємствах здатне зіграти винятково важливу роль у їх подальшій діяльності. Адже вексель, будучи ринковим інструментом управління, дозволяє підприємству, по-перше, продовжити термін платежу за векселем відповідно до потреб підприємства, по-друге, сприяє підвищенню вартості фірми за рахунок зниження обсягів простроченої заборгованості та зростання оборотності дебіторсько-кредиторської, по-третє, заборгованість за векселем є більш надійною, оскільки він є найбільш ліквідним фінансовим інструментом (може бути реалізований в будь-який момент часу).

Застосування векселя також дозволяє залучати до розрахунків не лише осіб, пов'язаних з операціями купівлі-продажу продукції, а й інших, у тому числі й фінансових посередників, що, в свою чергу, прискорює сам процес вексельних розрахунків, підвищує ступінь взаємовідповідальності за здійснення угод.

Розв'язання проблем вексельних розрахунків із позиції бухгалтерського обліку сприятиме, насамперед, широкому використанню цього фінансового інструменту вітчизняними підприємствами, забезпечить подолання кризи неплатежів та підвищення ділової активності суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим вважаємо, що використання вексельної форми розрахунків потребує від суб'єкта господарювання формування нових підходів стосовно оновлення концепції управління підприємством, тобто уточнення цілей, основних завдань, принципів системи обліку та необхідності організаційної інтеграції обліку з іншими функціями управління.

Conclusions. Thus, the use of bill of exchange form of payment at Ukrainian enterprises can play a crucial role in their future operations. This happens because the bill of exchange as a market management tool makes possible the enterprise, first of all, to extend the term of bill of exchange payment due to business needs; secondly, it assists in the firm's value increase by reducing the amount of overdue debt and increasing the accounts receivable turnover; thirdly, the debt on bill of exchange is more reliable because it is the most liquid financial instrument (can be realized at any time).

The use of bill of exchange also enables to involve into payments not only those associated with the purchase and sale of goods, but also others (including financial intermediaries), which accelerates the process of bill of exchange payments, increases the degree of mutual responsibility for transactions.

Resolving the problems of payments with bill of exchange on the positions of accounting will promote the widespread use of this financial instrument by domestic enterprises, will provide non-payments crisis overcoming and increase entities business activity. In this regard, we consider that the use of bill of exchange payment forms requires the entity to develop new approaches towards updating

of the enterprise management concept which means clarification of purposes, main tasks, principles of accounting and the necessity of organizational integration of accounting system with the other management functions.

Використана література

1. Барвенко, С.Н. Правовое регулирование вексельного обращения в Украине [Текст] / С.Н. Барвенко, В.Л. Яроцький. –Х., 2001. – С. 126.
2. Гуткевич, С.О. Вексель в системі цінних паперів: проблеми становлення та розвитку: навч. посібник [Текст] / С.О. Гуткевич, М.Д. Корінько. – К.: Вид-во Європейського університету, 2004. – 119 с.
3. Демківський, А.В. Вексельна справа: навч. посібник [Текст] / А.В. Демківський. – К.: Либідь, 2003. – 336 с.
4. Доунс, Джон. Финансово-инвестиционный словарь [Текст]/ Доунс Джон, Гудман Жордан Эллион; пер. 4-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 42 – 43.
5. Ергашев, Х.Х. Бухгалтерський учет и налогообложение ценных бумаг [Текст] / Х.Х. Ергашев. – М., 2000. – 262 с.
6. Закон України «Про цінні папери та фондову ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV.
7. Павлов, В.І. Цінні папери в Україні: навч. посібник [Текст] / В.І. Павлов, І.І. Пилипенко, І.В. Кривов'язюк; видання 2-ге, доповнене. – К.: Кондор, 2004. – 400 с.
8. Рынок ценных бумаг и биржевое дело [Текст]; под ред. О.И. Дегтяревой, Н.М. Коршунова, Е.Ф. Жукова. – М., 2002. – С. 20 – 21.
9. Финансы. Толковый словарь: англо-русский: пер. с англ. [Текст] / Брайен Батлер. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М: Весь мир, 2000. – С. 46.